

Született Budapest
1944. január 7.
Elhunyt Budapest
1997. február 1. (53 évesen)

F. Havas Gábor **Miss Marple és az "anyagias tények"**

Solt Ottilia pályája három jól elkülöníthető szakaszra tagolódik. Az első periódusban - ez nagyjából a 70-es éveket fogja át - főállású szociológusként folytat tematikailag sokféle, de szellemiségét, megközelítési módját tekintve nagyon hasonló kutatást. A korabeli magyar valóság legkülönbözőbb tájait járja be, fedezi fel a maga, és teszi hozzáférhetővé mások számára invenciózus és érzékletesen megformált esettanulmányaiban.

A 80-as években, miután politikai okokból elveszti állását, ellenzéki politikusként játszik kezdeményező, mérték- és programadó szerepet a demokratikus ellenzéknek nevezett laza és korántsem egységes arculatú csoportosulás tevékenységében. Olyan kezdeményezéseket indít

el, amelyek nélküle sosem jöttek volna létre, és olyan szereplőket kapcsol be, akik nélküle valószínűleg sosem találtak volna utat ehhez a körhöz. Útjára indítja, majd barátai és „üzletfelei” segítségével egy évtizeden át, egészen a rendszer bukásáig, életben tartja a Kádár-korszak első valóban alulról jövő spontán kezdeményezéseként a Szeta (Szegényeket Támogató Alap) mozgalmát, bizonyítva, hogy ezt is lehet, csak egy kis civil kurázsi kell hozzá.

A harmadik szakasz 1988-cal, a Szabad Kezdeményezések Hálózatának, majd a Szabad Demokraták Szövetségének a megalakulásával veszi kezdetét. Hivatásos politikus lesz, pártjának egyik meghatározó embere, a rendszerváltás folyamatának fontos szereplője. 1990-től szabadon választott parlamenti képviselőként és a hetilap Beszélő főmunkatársaként folytatja a hivatásos politikusi pályát. Főként a társadalom- és szociálpolitika, illetve az emberi jogok és a demokratikus játékszabályok körül zajló vitákban hallatja hangját. Szilárd és világos értékrend formálja mondanivalóját, bármilyen kérdésben szólal is meg. A taktikai megfontolásokkal nem sokat törődve szóvá tesz minden olyan jelenséget, amit ezzel az értékrenddel összeegyeztethetetlennek, a formálódó demokratikus közélet általa elképzelt szellemiségétől, írott és íratlan játékszabályaitól idegennek tart.

Egy idő után azonban úgy érzi, hogy feloldhatatlan az ellentmondás a hivatásos politikusi szerep, a politikai versengés és az ő személyes motívumai között. Már 1993 elején, hónapokkal tragikus autóbalesete előtt eldönti, a következő választáson nem indul.

Az a két és fél év, ami a részvételével zajló „rendszerváltó” parlamenti ciklus lezárulása után még megadatik, tetézzve a baleset és a megromlott egészségi állapot következményeivel, a felületes szemlélő számára kurtára szabott elégikus epilógusnak tűnhet, noha tevékeny időszak ez is, amelyben újra felbukkannak az életpálya három periódusának vezérmotívumai: egy hajléktalanok helyzetével foglalkozó kutatás erejéig visszatér az empirikus szociológiához, a Wesley János Főiskola szociális munkás szakának beindításával és szellemi arculatának megformálásával új intézményes keretet teremt a Szeta hagyományainak folytatásához, publicisztikájával pedig továbbra is elmondja véleményét a közügyek állásáról.

A munkásságát bemutató mostani kétkötetes válogatás többé-kevésbé igazodik a fenti periodizációhoz. Az első fejezet szociológiai tanulmányokat, szociológiai vonatkozású vitacikkeket, recenziókat és a Szeta tevékenységéhez kapcsolódó szociografikus írásokat ad közre, a második a parlamenti beszédekből, a harmadik a 80-as évek végétől keletkezett publicisztikákból közöl bőséges válogatást. Az egyes korszakokat és a különböző műfajokat persze nem választják el egymástól merev határok. A hivatalos szociológiából való kiebrudalás után, a 80-as évek ellenzéki periódusában is születtek szociológiai tanulmányok, a 90-es évek elején sem csak politikai publicisztikát írt, és a parlamenti beszédeken is átsüt a folyamatosan karbantartott társadalomismeret, az érvelés szociológiai megalapozottsága.

Némi öniróniával szívesen hasonlította magát Miss Marple-hoz, Agatha Christie kedvelt regényhőshöz. Szenvedélyesen kutatta a megtévesztő felszín, a csalóka látszatok, a tudatos elterelő hadműveletek, az önkéntelen elfojtások, átszínezések, önideológiák mögött rejtőző valóságos indokokat és motívumokat. Ezek érdekelték akkor is, amikor gazdasági vezetőkkel interjúzott, vagy cigány- és nem cigány szegénytelepeken végzett szociológiai terepmunkát, és akkor is, amikor tényfeltáró riportjaiban és publicisztikai elemzéseiben rendőri intézkedések,

gazdasági tranzakciók vagy politikai diskurzusok, hatalmi játszmák valóságos mozgatórugóit próbálta megfejteni. „A külső viselkedés jelzéseinek megfejtése csakis tanulás útján sikerülhet. Lehet, érdemes és kell is olvasni az analitikus beállítottságú pszichológiai irodalmat, de végig kell gondolni, fel kell dolgozni kinek-kinek saját tapasztalati anyagát is. Ha mindig odafigyelünk embertársainkra, nem hazudunk saját magunknak, ezer és ezer >>empirikus<< adatot gyűjtünk össze, amelyek lehetőséget adnak analógiás következtetésre. Mint Miss Marple-nak, aki mindig azt keresi, hogy egy arc, egy gesztus, egy cselekvés milyen más esetekre emlékezteti őt” - írja Interjúzni muszáj című módszertani tanulmányában.

Amikor a szociológiai interjú módszertani problémáit elemzi, és az interjúalany egyensúlykereső lelki mechanizmusairól van szó, az „empirikus” adatok és a valóságos összefüggések megismerésének vágya kellő tapintattal és empátiával párosul: „Meg kell nyerni, kooperatív partnerré kell tenni az >>alanyt<<, fel kell oldani, segíteni kell elindítani az asszociációk, emlékképek áradatát, és nem kell megijedni, ha az eközben felszínre törő indulatok a kérdezőre hárulnak. Érteni kell egy kicsit a feszültség levezetéséhez is, hogy ne tönkrezilált, felkavart, kétségbeesett >>alanyokat<< hagyjunk a porondon.” Ha viszont a ködösítés, a mítoszeremtés társadalmi méreteiben zajlik, politikai, hatalmi célokat szolgál, egyesek uralmát mások felett, vagy kiszolgáltatott egyének, társadalmi csoportok emberi méltóságának megkérdőjelezését, akkor nem ismer könyörületet. Kérlelhetetlenül szembefordul az ön- és közáttalálással, nyersen kimondja a legkínosabb vagy legfájdalmasabb igazságokat is, s mindent megtesz azért, hogy kikényszerítse a tények tudomásulvételét és tiszteletben tartását.

Bár az egyetemen filozófia szakra járt, már akkor is a kézzelfogható, megtapasztalható valóság érdekelte. „A szociológus - különösen az ún. empirikus, aki mondanivalóját az anyagi tényekből meríti - alighanem eredendően durvább lény, mint a szubtilis betűkkel töltözött filozófus” - fogalmazta meg évtizedekkel később a Beszélőben. A diploma megszerzése után a Központi Statisztikai Hivatal mellett működő Gazdaságkutató Intézetbe került, ahol hamarosan módja nyílt empirikus kutatásokra. Az egyetemen akkor még nem tanítottak szociológiát, így kutatás közben, a gyakorlatban kellett megtanulnia a szakmát. Tanítómesterét maga választotta. Még nem ismerte személyesen Kemény Istvánt, amikor kigondolta és munkahelyén elfogadtatta a gazdasági vezetők vizsgálatára vonatkozó kutatás tervét, és megkérte őt, hogy vegyen részt a kutatás irányításában. A közösen lebonyolított kutatás tartós és intenzív együttműködés kezdetét jelentette, amely alapvetően meghatározta Solt Ottilia szociológusi pályáját. A 60-as évek végére és a 70-es évek elejére esett Kemény életének az a rövid időszaka, amikor a politika már és még nem tette lehetetlenné, hogy empirikus kutatásokat folytasson. Jelentős vizsgálatainak túlnyomó részét - gazdasági vezetők, munkások, szegények, cigányok - ebben az időszakban végezte. Solt majdnem mindegyikben részt vett, s nem nehéz fölfedezni az innen eredeztethető és egész életútját végigkísérő tematikai, szemléleti folytonosságot.

A tanítványoknak, köztük Soltnak is, meghatározó élmény volt mindaz, ami Keménnyel és a kutatásaival történt. A bajok akkor kezdődtek, amikor 1970-ben szűk szakmai közönségnek előadást tartott a Magyar Tudományos Akadémián. Az egyébként rendkívül visszafogott, tárgyyszerű előadásban megsértett egy tabut: a hivatalos ideológia ellenében kimondta, hogy Magyarországon vannak szegények. A dologból botrány lett, és a pártközpont utasítására azonnal el akarták távolítani a Szociológiai Intézetből. Ezt akkor még, arra hivatkozva, hogy

folyamatban vannak jelentős kutatások, el lehetett odázní, de fokozatos kiszorítása a pályáról megkezdődött. A gazdasági vezetőkről írott tanulmányt sehol nem közölték, a szegényvizsgálat zárótanulmányát a KSH-ban páncélszekrénybe zárták, megalázó „elbeszélgetések” keretében kérték rajta számon intézményvezetők és pártfunkcionáriusok, hogy nem tartja be a játékszabályokat (például, hogy összekeveri a kutatás szabadságát a publikálás szabadságával), majd a Szociológiai Intézetből is elbocsátották.

Ebben a szellemi és politikai erőtérben indult Solt Ottilia szociológusi pályája, és a későbbi fejlemények csak ezeknek az élményeknek a fényében érthetők meg.

Solt 1971 végén fölmondott a Gazdaságkutató Intézetben, majd néhány hónappal később, 1972 tavaszán a Fővárosi Pedagógiai Intézet akkor szerveződő szociológiai csoportjához került, amelynek mindössze két munkatársa lett - ő és Várhegyi György. Itt a munkások életformájának egy másik - az új munkahely profiljához jobban illeszkedő - aspektusát, a gyereknevelési szokásokat kezdte vizsgálni. Hogyan nevelik gyerekeiket a munkásság különböző csoportjaihoz tartozó családok, milyen az iskolához fűződő viszonyuk, hogyan befolyásolja a családi szocializáció és az iskola erre adott válasza a munkásgyerekek iskolai teljesítményét, milyen szociológiai tényezők rejlenek a sikerek és kudarcok hátterében? Először a csepeli Királyerdő családi házaspár övezetét választotta kutatási terepül, ahol zömmel szakmunkások laktak. Tovább szűkítette a kört, hogy a kutatás kiinduló pontjául a helyi általános iskola matematika tagozatos osztálya szolgált.

A tagozatos osztályok abban az időben meglehetősen hatékony szelekciót eredményeztek az általános iskolákban. Ezekbe többnyire az adott évfolyam magasabb társadalmi státusú családjaihoz tartozó gyerek jártak. A kiválasztott csepeli osztályban is a helyi társadalom elitjét képviselő, magasan kvalifikált szakmunkás apák voltak többségben. Közülük néhányan a fokozatos munkahelyi előmenetel révén művezetők, technikusok lettek. Társadalmi hátterüket, az életformájukat meghatározó hagyományokat Solt így foglalta össze: „Természetes folytatói az iparostadícióknak életmódban és értékrendszerben egyaránt. Ha tovább követjük a családok múltját, a tradíciók forrását a városi piacra termelő önálló gazdálkodók nem paraszti, hanem polgári típusú egzisztenciájában találjuk meg.”

Éles ellentétben állt ezzel a következő szakasz választott helyszíne, az anyalföldi Tomori utcai iskola környéke és annak erősen proletár színezetű társadalmi közege. A kontrasztot erősítette, hogy itt az évfolyam, tagozatos osztályokból kihulló, maradékát egybegyűjtő 7. c osztályra esett a választás. Az ebbe az osztályba járó gyerekek többsége alacsony iskolázottságú, szakképzetlen családokból jött, s a környék klasszikus, zárt szegénytelepén, a Tripoliszban lakott, zsúfolt, szoba-konyhás, komfort nélküli lakásokban. Solt itt kellően tömény „anyagias tényeket” talált annak a tanulmányozásához, amiről hivatalosan azt állították, hogy nincs is. Nagyon szeretett a Tripoliszba járni. A későbbi pálya ismeretében kézenfekvő lenne azt állítani, hogy elsősorban a szolidaritás, a túrhetetlen helyzet elleni tiltakozás vonzotta oda. Az is persze, de nem csak az. Jól is érezte magát a tripolisziak körében, örömet lelte a velük töltött órákban. Elbűvölték az egész rokonsági rendszereket összefogó, elnyűhetetlen telepi nagymamák, a hetyke, nagy formátumú, mégis oly sebezhető vagányok, a kamaszként már felnőtt gondokkal viaskodó gyerekek. Lefegyverzően hatott rá a mindennapos nehézségeket legyűrő leleményességük és az a képességük, hogy a szűkösségekben, a folytonos gondok közepette is

meg tudják teremteni az önfeledt ellazulás pillanatait. A társadalom más csoportjainál nyíltabbnak érezte őket: „A konvencionális értelemben is vallástalan nincstelenek kevesebbet törődnek a képmutatással. Szabadszájú stílusban, nyíltan beszélnek a nemi életről, a nagy evésekről, a lustálkodásról és arról, hogy szüleik ellen mi a kifogásuk. Mindebből nem következik, hogy többet foglalkoznának a nemi élettel, falánkabbak és tunyábbak lennének másoknál, vagy kevésbé tisztelnék szüleiket” - írta 1974-ben a Szakképzetlen családok című tanulmányában.

1974-től a Fővárosi Pedagógiai Intézetnél folytatott kutatások egy kísérleti program elindításával egészültek ki.

A Kemény-féle 1971-es országos cigányvizsgálat - Solt ennek is aktív résztvevője volt - egyértelművé tette, amit addig is sejteni lehetett: hogy a cigány gyerekek iskolai lemaradása katasztrofális mértékű. A kutatásból kiderült az is, hogy az elkülönített cigány iskolákban, osztályokban a tárgyi feltételek és az oktatás színvonala még az átlagosnál is rosszabb képet mutat. A cigány családok és az iskola kapcsolata feszült, konfliktusokkal terhelt, mert az iskolák többnyire ellenségesen vagy elhárításokkal reagálnak azokra a speciális problémákra, amelyek a cigány gyerekek oktatása kapcsán felmerülnek. Mindez együtt erős iskolai diszkriminációt eredményezett. Ezért Kemény és munkatársai az iskoláztatási helyzet javítását célzó javaslatokat is megfogalmaztak. Solt úgy gondolta, hogy élve a munkahelye kínálta lehetőséggel (az FPI a fővárosi közoktatás módszertani háttérintézménye volt) néhány olyan budapesti iskolában, ahova sok cigány gyerek jár, és ahol legalább egy részüket elkülönítve tanítják, kísérletet tesz a status quo megváltoztatására. A kísérlet beindítását felmérés előzte meg. A kiválasztott iskolák (Békásmegyér, Óbuda, Rákospalota, Újpest, Pesterzsébet) körzetében Solt és munkatársai megkeresték az ott élő cigány családokat, adatokat gyűjtöttek a lakásviszonyaikról, megismerkedtek életkörülményeikkel. A program elindításakor a cigány családok és az iskola közötti kapcsolat javítása, a kölcsönös idegenkedés feladása érdekében valamennyi helyszínen családgondozókat alkalmaztak. A munkába fiatal cigány értelmiségiek (Vajda Imre, Choli Daróczi József) is bekapcsolódtak. Az ő közreműködésükkel cigány nyelv-tanfolyamot szerveztek cigány gyerekeket oktató pedagógusok számára, cigány nyelvű szöveggyűjteményt állítottak össze dalokból és rövid mesékből. „A cigány nyelvű környezetben élő gyerekeknek az iskola szinte minden egyes mozzanata teljesen idegen. Idegen a kommunikáció módja (kérdésre felelni kell, felszólításra beszélni kell stb.). Ráadásul mindez más nyelven folyik, mint amit eddig használtak. Ha magyarul értenek is, természetes nyelvi környezetük a cigány nyelv. Ha ennek az újfajta kommunikációnak egy része cigány nyelvű, ha az új cselekvési és viselkedési formák cigány nyelvvel kapcsolódnak össze, könnyebbé és örömtelibbé tesszük a dolgukat.”

Solt 1976-ban fejezte be a korábbi Kemény-féle vizsgálatok, az angyalföldi kutatás és a kísérleti program eredményeit, tapasztalatait egyaránt hasznosító, összefoglaló igényű tanulmányát, A hetvenes évek budapesti szegényeit. Az akkor provokatívnak számító címválasztás Kemény akadémiai előadására rímelt.

Itthoni helyzetét reménytelennek ítélve Kemény István 1977 januárjában Párizsba emigrált. Akkor még nem lehetett tudni, hogy ez az év Solt pályafutásában is fordulópontot jelent majd. A Fővárosi Pedagógiai Intézet égisze alatt megjelenő folyóirat, a Budapesti Nevelő korábban

rendszeresen közölte Solt írásait. Egy a budapesti szegényekről szóló tanulmányát is nekik ajánlotta közlésre, de ezt csak erősen meghúzott formában voltak hajlandók közzé tenni. (A szöveget teljes terjedelmében e számunk 48-54. oldalán olvashatják - a szerk.) Solt 1977 nyarán Párizsba utazott, ahova magával vitte az éppen akkor készülô, a gyôri Vagon- és Gépgyár Szerszámgyáráról szóló esettanulmányát, hogy megmutassa Keménynek. Hazatérésekor a vámosok megtalálták nála, és elkobozták néhány Nyugatról hozott, itthon tiltottnak számító könyvvel, köztük Szolzsenyicin mûveivel együtt. Az ügybôl eljárás lett, és rendôrhatósági figyelmeztetésben részesítették. Ugyanezen a címen munkahelyi fônôke is fegyelmit kezdeményezett, ami szigorú megrovással végzôdött.

Soltot mindez kísértetiesen emlékeztette arra, ami Keménnyel történt a 70-es évek elején, és mérhetetlenül felbôszította. Esze ágában sem volt a meghunyászkodást választani. Amikor Kenedi János Profil címen szamizdatkiadványt állított össze a szerkesztôségek által visszautasított vagy megcenzúrázott írásokból, habozás nélkül odaadta neki a budapesti szegényekről szóló tanulmány teljes változatát, majd 1979-ben ugyancsak teljes magátólértetôdôséggel írta alá a cseh chartásokkal szolidaritást vállaló nyilatkozatot. Ezzel betelt a pohár: elbocsátották a Fôvárosi Pedagógiai Intézettôl. Igaz, nem került rögtön az utcára: tanárként egy békásmegyeri általános iskolához helyezték át. Késôbb családsegítôként az ottani fejlesztési program felelôse lett. A programot egykori kollégája, Várhegyi György még a FPI munkatársaként szervezte, de közben döntés született arról, hogy az egy fôre olvadt szociológiai csoport kerüljön át az akkor szervezôdô Oktatókutató Intézetbe. Várhegyi próbálta elérni, hogy Solt is az új intézmény munkatársa lehessen, de a megbízott igazgató hallani sem akart errôl, sôt, a fejlesztési programra szóló megbízást is visszavonta. Soltot az iskola egy idôre a könyvtárosi teendôk ellátásával bízta meg, gondolván, hogy renitens nézeteivel és magatartásával így árthat a legkevesebbet, ám nem sokkal késôbb, nyilván felsôbb nyomásra, felmondtak neki.

A Szetát 1979 végén szervezte meg, bár az alapító nyilatkozat kibocsátására csak 1980 tavaszán került sor. A Szegényeket Támogató Alap logikus folytatása volt a 70-es években folytatott kutatásoknak, sôt létrejöttében személyesen is szerepet játszott egy korábbi interjúalany, egy tripoliszi proletárásszony. Egy ismerôse érdekében kereste meg Solt Ottiliát, aki hosszú ideje küszködött súlyos betegségével, táppénzre már, rokkant nyugdíjra pedig - az eljárás lassúsága miatt - még nem volt jogosult. Így gyakorlatilag jövedelem nélkül tengôdött, a szomszédok, ismerôsök kegyelemkenyerén. Ennek az esetnek a tûrhetetlensége indította Soltot arra, hogy kiagyalja a Szeta ötletét. Ugyanakkor a Szeta nemcsak következménye volt a korábbi kutatásoknak, hanem lehetôséget is teremtett az empirikus szociológia folytatására más eszközökkel. Az ügyfelek bôséggel szállították az „anyagias tényeket”. Ezekbôl szerzett muníciót a szamizdat Beszélôben megjelent cikkeihez és a politizáláshoz is. Ennek a lankadatlan kíváncsiságnak és a körülményekre fittyet hányó anyaggyûjtô szenvedélynek köszönhetette, hogy a rendszerváltás idején, tíz évvel a hivatalos szociológiából való kiebrudalása után is pontosan tudta, hogy mi történik az országban, és alapos társadalomismerettel felvértezve kezdhette el képviselôi munkáját. (Részletek Solt Ottilia haramosan megjelenô kötetének elôszavából.)